

ЗНАЧЕННЯ ВПЛИВУ ІНФОРМАЦІЇ НА ЗАПОБІГАННЯ РОЗВИТКУ ВІКТИМОГЕННИХ СИТУАЦІЙ

THE VALUE OF IMPACT OF INFORMATION ON PREVENTION OF VICTIMOGENIC SITUATIONS

Юрченко О.Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент

кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню віктимогенних ситуацій. Проведено аналіз взаємодії злочинця та жертви злочинного посягання, ролі кожного з них при створенні віктимогенної ситуації. Пропонуються заходи запобігання віктимної поведінки та інформаційні методи впливу, спрямовані на захист населення від негативних криміногенних та віктимогенних чинників.

Ключові слова: віктимогенна ситуація, жертва, злочинець, запобігання, інформація.

Статья посвящена исследованию виктимогенных ситуаций. Проведен анализ взаимодействия преступника и жертвы преступного посягательства, роли каждого из них при создании виктимогенной ситуации. Предлагаются меры предотвращения виктимогенного поведения и информационные методы влияния, направленные на защиту населения от негативных криминогенных и виктимогенных факторов.

Ключевые слова: виктимогенная ситуация, жертва, преступник, предотвращение, информация.

The article investigates victimogenic situations. It analyses an interaction between offender and victim of a criminal assault, role of each in creating victimogenic situation. It points on measures for prevention a provocative behavior and impact of information methods to protect population from negative and victimogenic criminogenic factors.

Key words: victimogenic situation, victim, offender, prevention, information.

Актуальність теми. Злочинна поведінка представляє собою складний процес формування мотивів, прийняття рішення та реалізації злочинних намірів. Як і будь-яка інша подія, вона виявляється назовні, розгортається і відбувається у часі і просторі, тобто має місце певна сукупність життєвих обставин, які передували вчиненню злочину, і в яких злочинне діяння безпосередньо проявляється.

У кримінології така сукупність обставин іменується криміногенною ситуацією, розуміння і зміст якої в кримінологічній літературі є неоднозначними. Наряду з криміногенною не менш важлива віктимогенна ситуація, яка безпосередньо впливає на механізм злочинної поведінки.

Дослідженню цієї проблеми присвячено багато наукових праць. Так, в різні часи визначення сутності та класифікації віктимогенних ситуацій знайшло відображення в роботах В.С. Мінської, Л.В. Франка, Л.В. Кондратюка, В.І. Полубінського, В.О. Тулякова, М.О. Джузи, В.В. Василевича та інших вчених. Очевидно, що в злочинах, особливо в насильницьких, проти життя та здоров'я особи, віктимогенна ситуація, як відзначають автори, відіграє суттєву, а іноді й вирішальну роль у їхньому вчиненні. Метою даної статті є намагання відобразити значення та вплив інформаційної обізнаності населення на можливий розвиток віктимогенної ситуації та мінімізацію її негативних наслідків.

Викладення основного матеріалу. Ситуацію, що сприяє вчиненню злочину (особливо це стосується насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи), створює не тільки винний, але й нерідко той, проти кого спрямовані злочинні дії. Жертва злочину своєю

неправильною, віктимною поведінкою начебто формує майбутню конкретну життєву ситуацію, впливає на злочинця, надаючи йому мотив.

Етимологічно термін «віктимогенний» утворений від латинського «victima» – жертва і грецького «genos» – рід, походження. Таким чином, термін «віктимогенний» пов'язаний з поведінкою жертви, зі створенням ситуації, здатної викликати застосування насильства або інші негативні наслідки до жертви.

Віктимогенна ситуація є об'єктивно-суб'єктивною категорією. Вона об'єктивна, оскільки є сукупністю реально існуючих зовнішніх умов, у які потрапляють і в яких діють злочинець і потерпілий, і суб'єктивна, оскільки винний та жертва вкладає в її оцінку свій суб'єктивний зміст, виходячи зі своїх особистісних характеристик та особливостей.

Жертва може вступити в конкретну життєву ситуацію на будь-якому її етапі – від початку формування особистості злочинця до моменту вчинення злочину. І в цьому випадку поведінка злочинця буде наслідком взаємодії його особи із ситуацією, що склалася, у якій, як уже зазначалося, потерпілий відіграє неабияку роль. У злочинній ситуації разом зі злочинцем діє і потерпілий, який з тих чи інших обставин об'єктивного і суб'єктивного характеру стає начебто «співучасником» винного у тому значенні, що вони обидва втягнені в злочинний процес, і кожний відіграє в ньому свою визначену роль. Саме від характеру тієї чи іншої поведінки потерпілого іноді, як показує вивчення кримінальних справ, від її нюансу залежить становлення і розвиток усієї конкретної життєвої ситуації.

У механізмі індивідуальної злочинної поведінки віктимогенна ситуація відіграє роль привиду, починаючи від формування умислу до розв'язання останнього епізоду конфлікту. Як правило, на думку деяких вчених, самостійного детермінуючого значення ситуація не має, оскільки ще задовго до вчинення злочину між винним і потерпілим існував затяжний конфлікт. У зв'язку з цим обставини конкретної життєвої ситуації слід розглядати як активізуючий чинник, свого роду «детонатор», акумульований роками негативно-емоційний психологічний потенціал як злочинця, так і нерідко потерпілого [1, с. 13].

У межах зазначених ситуацій у залежності від ролі поведінки потерпілого в їхньому формуванні можна, в свою чергу, виділити такі види віктимогенних ситуацій:

а) ситуація, заздалегідь створювана злочинцем. Даний випадок є показовим, типовим для подібного роду поведінки потерпілих, нерідко майбутніми злочинцями стають діти, захищаючи когось із членів своєї сім'ї від злочинного посягання іншого;

б) ситуація планована, де і для злочинця, і для жертви характерна наявність наміру (частіше за все тут відбувається так звана «інверсія ролей», коли в кожному з учасників «поєднуються» потенційний злочинець і потенційна жертва; обидва мають тотожні психологічні особливості та поведінкові характеристики, і тільки випадок вирішує, хто стане потерпілим, а хто особою, що вчинила злочин. Така ситуація може виникати внаслідок сварки, викликані взаємними образами, часто якимись силовими діями (наприклад, у бійці). У подібних ситуаціях вчинення злочину нерідко передують ціла низка конфліктних епізодів, у ході яких застосовується фізичне насильство. Для ситуацій цього виду часто характерне те, що застосування фізичної сили не є для учасників ситуації незвичайною і екстраординарною.

Насильницькі дії – звичний для обох способів вирішення протиріч, що виникають між ними. Накопичення взаємних образ і «досвід» застосування насильства одним до одного відіграють основну криміногенну роль.

Нерідко передісторія ситуації є ланцюгом конфліктів з одностороннім спричиненням фізичної шкоди. Суб'єктом насильницьких дій у минулому був або тільки сам злочинець, або, навпаки, тільки потерпілий. Як досвід застосування насильства, так і досвід перебування його жертвою формує готовність до подальшого загострення стосунків:

в) ситуація, неавтоматично створювана злочинцем і жертвою, або ж одним із них (наприклад, реакція на справедливе зауваження);

г) ситуація, що виникає внаслідок аморальних дій жертви (так, значна кількість умисних убивств і заподіяння тяжких тілесних ушкоджень відбувається на ґрунті ревності, що викликається поведінкою одного з подружжя (коханців).

д) ситуація, що виникає внаслідок непередбачуваної, легковажної поведінки потерпілого (зав'язування довірчих стосунків з незнайомими людьми, запрошення їх до себе, спільне розпиття спиртних напоїв

нерідко призводить до вчинення злочинного посягання стосовно потерпілих).

У дослідженні, проведеному у Харкові і Харківській області, було вивчено понад 400 архівних кримінальних справ по умисних убивствах і заподіянням тяжких тілесних ушкоджень. Розглядаючи ситуації, що передували вчиненню злочинів, можна зробити висновок про те, що одноразовий конфлікт з раніше незнайомим винним можна спостерігати у 16,9% випадків; одноразовий конфлікт із дружинами, родичами, коханцями, сусідами мав місце в 10,6 % справ; відносно тривала конфліктна ситуація була присутня в 30,1%; тривала – 22,4% і несподівана – у 20% випадків [2, с. 9].

Ці дані свідчать про те, що найчастіше вчиненню категорії злочинів, що розглядається, передують тривалі або відносно тривалі конфліктні ситуації, які характеризують стосунки в маргінальному середовищі. Саме маргінальні верстви населення становлять основну потенційну базу, що за певних умов можуть суттєво впливати не тільки на злочинність, але й на стабільність політичної системи держави [3, с. 9]. Тому саме вони повинні стати об'єктом особливої уваги служб дільничних інспекторів.

Віктимогенна ситуація, в якій опиняється потерпілий, несе йому великий ризик стати жертвою злочину.

Класифікація віктимогенних ситуацій дозволяє визначити найбільш типові обставини, за яких відбувається вчинення злочинів, стандартні види поведінки злочинця і жертви, мотиви і мотивацію злочинної поведінки.

Досить складним завданням є виявлення джерел формування і закономірностей розвитку віктимогенних ситуацій. Головні труднощі тут полягають у практичній неможливості отримання достовірної інформації про соціально-психологічні механізми поведінки злочинця і його жертви в тій чи іншій ситуації. У матеріалах кримінальної справи (найдостовірнішого і найдоступнішого джерела даних про ситуації) висвітлюється лише остання стадія віктимогенних конфліктів, останній епізод. Причини ж, джерела їхнього зародження в переважній більшості випадків є малодоступними для детального соціально-психологічного аналізу.

В останні роки з'явилися нові соціальні групи, представники яких найбільш піддаються небезпеці стати жертвою злочину. Це банкіри, підприємці, журналісти, які пишуть гострі, викривальні статті та проводять власні розслідування, політики, волонтери та інші категорії населення, які мають підвищену ймовірність опинитися в ролі жертви злочинного посягання. Тому виявлення осіб із підвищеною віктимістю повинно здійснюватися поряд із діяльністю по встановленню осіб, схильних до здійснення злочину. Ці ж особи можуть оцінюватися з погляду їх можливої віктимізації.

Виявлення потенційних потерпілих має проводитися, виходячи з оцінки різних конкретних ситуацій, у яких виявляються як злочинці, так і їхні жертви.

Віктимологічний аспект запобігання має бути спрямований на усунення ситуацій, які можуть призвести до заподіяння шкоди. Сюди можна віднести: інформованість населення через засоби масової інформації про факти вчинення злочинів, про типові дії злочинців, про

способи реагування в тій чи іншій криміногенній ситуації; проведення і перевірка заходів щодо належного освітлення вулиць, парків, скверів, дворів, під'їздів; надання практичної допомоги громадянам у технічному і фізичному захисті від можливого проникнення в житлове чи робоче приміщення; проведення бесід на підприємствах, в установах, організаціях, які сприяють зниженню потенційної віктимності різних категорій громадян.

Знизити ризики потрапляння в віктимогенну ситуацію повинна вдала інформаційна політика, а саме, створення постійних спеціальних теле- і радіопередач, рубрик газет, буклетів, випуск афіш, плакатів, організація виставок, що пропагують передбачливість, обережність, спритність у небезпечних криміногенних ситуаціях. Актуальним є проведення пропагандистських заходів із використанням засобів масової комунікації (фото, відеозйомки з місця події, процес розслідування злочину з указівкою ролі в учиненні злочинного діяння як особи, що вчинила злочин, так і його жертви). Такі заходи повинні формувати в суспільній свідомості цінності про недоторканність людської особистості, її життя та здоров'я. На превеликий жаль, у засобах масової інформації, особливо на телебаченні, Інтернеті у наш час йде пряма пропаганда культу сили, вирішення будь-якого конфлікту шляхом насильства, знецінювання людського життя, аморальність, безкарність, що негативно впливає на людину, особливо з несформованою мінливою психікою (насамперед, це стосується дітей і неповнолітніх), які проєктують побачене на екранах у реальне життя. У таких умовах силами правоохоронних, освітніх, релігійних та інших органів і організацій необхідна для засобів масової інформації розробка програм пропаганди ненасильства, духовності, правомірної поведінки, засудження злочинного способу життя. В останні роки в інформаційних засобах стали з'являтися матеріали, завдяки яким можна довідатися, як уберегти себе від злочинних проявів, як знизити ймовірність опинитися в ролі жертви злочину. Відомо, що подібні рекомендації надали реальну допомогу в екстремальних обставинах у ряді випадків. Однак на досягнутому зупинитися неприпустимо, необхідна подальша розробка програм навчання для різних соціальних груп населення.

Доцільно також створення спеціальних карт із вказівкою найбільш небезпечних місць і регіонів з погляду масовості злочинів і доведення їх до відома громадськості.

Таким чином, людина може змінювати загальний рівень своєї захищеності за рахунок зміни інформації як про себе, так і про навколишнє середовище [4, с. 62].

Особливо слід наголосити на необхідності використання можливостей Інтернету. Як показують події останніх років, у світі сформувався інформаційний Інтернет-простір, який постійно розширюється, а інформаційні контакти в ньому здійснюються все інтенсивніше. Необхідно постійно вдосконалювати сайти міських органів внутрішніх справ, розширювати обсяг інформації, яка на них розміщується; створити сайти громадських організацій, спрямовані на поширення інформації щодо захисту від злочинів; налагодити постійне спілкування щодо зазначених проблем із громадянами, особливо молоддю [5, с. 178].

Важливе значення при нейтралізації віктимогенних ситуацій має формування довіри до правоохоронних органів. Дуже часто люди, які стали об'єктом злочинного посягання, не звертаються за допомогою у відповідні правоохоронні структури, що викликано всілякими причинами: страхом помсти з боку тих, хто спричинив шкоду, невірою в ефективну діяльність правоохоронних органів з розкриття злочинів і забезпечення безпеки потерпілих; психологічним відчуженням й т. ін. Формування у свідомості людей правильного сприйняття функцій, виконуваних правоохоронними органами, дозволили б виявити значну кількість злочинів, що залишилися латентними, а отже, і жертв, що потребують різного роду допомоги. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на іншу сторону проблеми, зокрема, саму діяльність правоохоронних органів. Нерідко громадяни стають свідками зловживань із боку працівників цих органів, стикаються з неналежним виконанням безпосередніх обов'язків посадовими особами, високим рівнем корупції у цієї сфері.

При запобіганні віктимогенних ситуацій велику роль повинна зіграти новостворена патрульна поліція, яка за допомогою сучасних заходів має сприяти поліпшенню криміногенної і, зокрема, віктимогенної ситуації у суспільстві.

Висновки. З точки зору кримінологічної теорії, проблема віктимогенної ситуації і її класифікація є істотним розширенням і поглибленням кримінологічних знань про людський чинник і причинну обумовленість злочинності як соціального явища. Оскільки віктимогенна ситуація складається внаслідок поведінки особистості, яка в подальшому виявляється потерпілим, то всебічний аналіз поведінки таких осіб може дозволити застерегти їх від певних негативних дій з метою запобігання ймовірності стати жертвою злочину. Величезне значення в вирішенні цієї проблеми має вдала інформаційна політика держави, спрямована на захист населення від негативних віктимогенних факторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головкін Б.М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень / Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Харків, 2003. – 20 с.
2. Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи в Україні / Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Харків, 2004. – 16 с.
3. Шакун В.І. Суспільство і злочинність. – К.: Атіка, 2003. – 784 с.
4. Христенко В.Е. Психология жертвы: Учебное пособие. – Харьков: Консум, 2001. – 256 с.
5. Наумова І.В. Віктимологічна профілактика злочинів відносно міського населення: напрями вдосконалення. / Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів [Текст] : тези доповідей круглого столу (Київ, 29 квітня 2014 року) / ред. кол. О.М. Джужа, В.В. Василевич, Т.Л. Кальченко та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – 215 с.